

قالی بافی در ایران

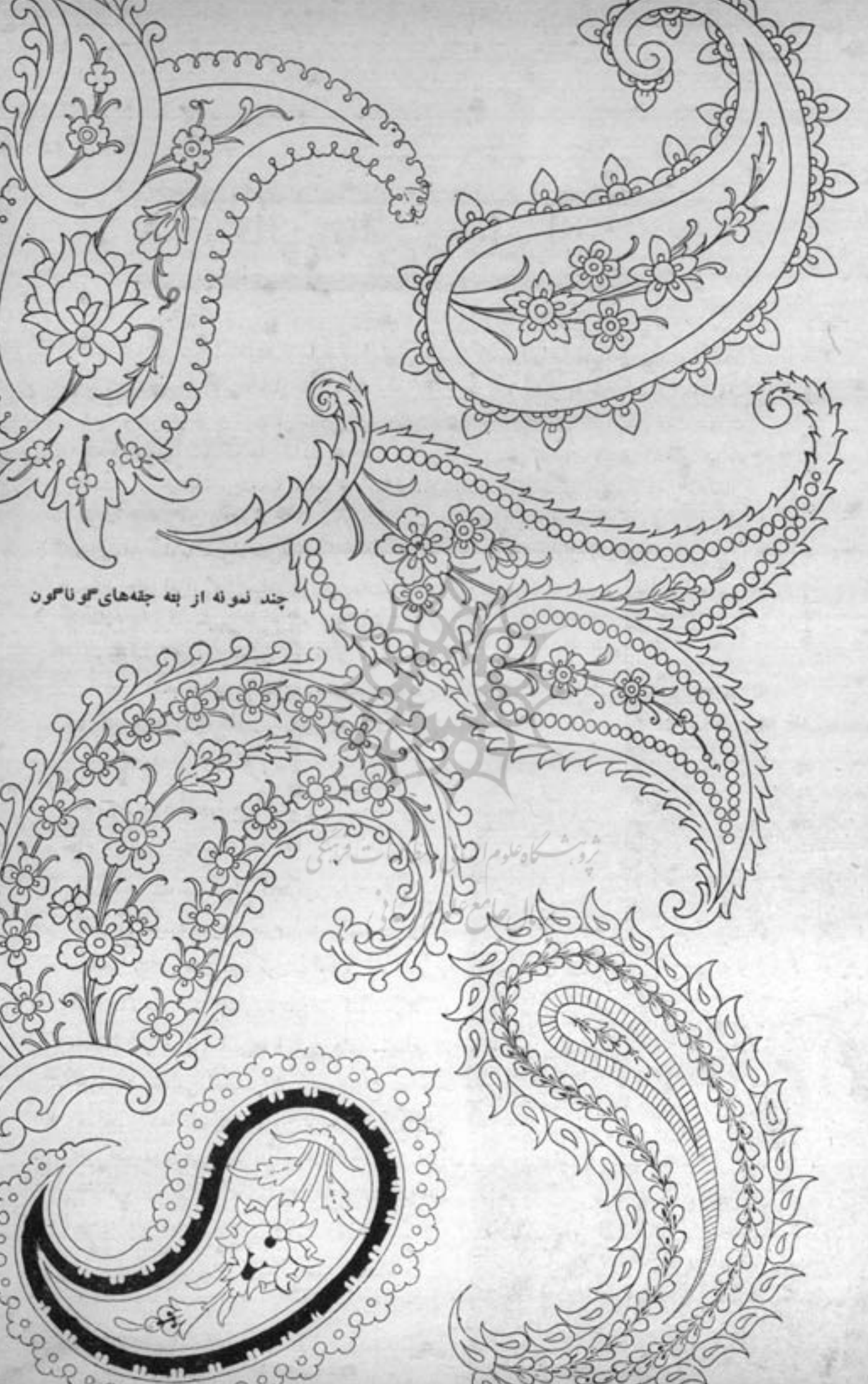
بته جقه

در شماره گذشته از طرهای اسلیمی سخن گفتیم و انواع آنها را شمردیم ، اکنون به بته جقه می‌پردازیم . میان شال بافان و قالی بافان این بته بیشتر به بته کشمیری معروف است و این اواخر به سبب از میان رفتن جقه ، آنرا بته نرمة می خوانند . علت شهرت بته کشمیری آنست که شال کشمیر و اگر بهتر بگوییم بیشتر شالهای هندی که غالباً به نام کشمیری خوانده می‌شود با انواع این بته تزئین شده است و همین موضوع ذهن محققان فرنگی را بر آن داشته است که تصور کنند اصل بته جقه از هند بوده است ، در صورتی که در زمان صفویه همراه هنرهای گوناگون ایرانی که به هند انتقال یافت طرح قالی ها و وشال های ایرانی نیز بدان سرزمین رفت و یکی از این طرح ها بته جقه بود. نا آنجا که من اطلاع دارم قدیمترین طرح بته جقه مربوط به قرن نهم هجری است (بافته‌ای که در موزه متروپولیتن نیویورک از آن نگهداری می‌شود) .

بته جقه طرح تجرید یافته‌ی سروی سرخم کرده است و همانطور که دانیم سرو در قالیچه‌ای با طرح بته جقه

ایران باستان اهمیت خاصی داشته و مقدس شمرده می‌شده است. در گذشته گری‌های بر روی سنگ، طرح هایی از سرو از دوره هخامنشیان برای ما باقی مانده است که بی شباهت به بته جقه کنونی ما نیستند. بته جقه انواع گوناگون دارد ، اما طرح اصلی آن همیشه سروی سرخم کرده است داخل بته جقه را بانقش های گوناگون - اسلیمی ها و ختایی و بته جقه های کوچک تر- تزئین می کنند و گاه گاه حاشیه آنرا هم با اسلیمی و یا طرح های ساده‌ای از خود بته جقه می آرایند ، از اینرو انواع بته جقه همانطور که گفته شد بیرون از حد شمار است و هر هنرمندی می‌تواند به ابتکار خود تزئین های مختلفی بر طرح اصلی بیفزاید و نوعی خاص بوجود آورد .

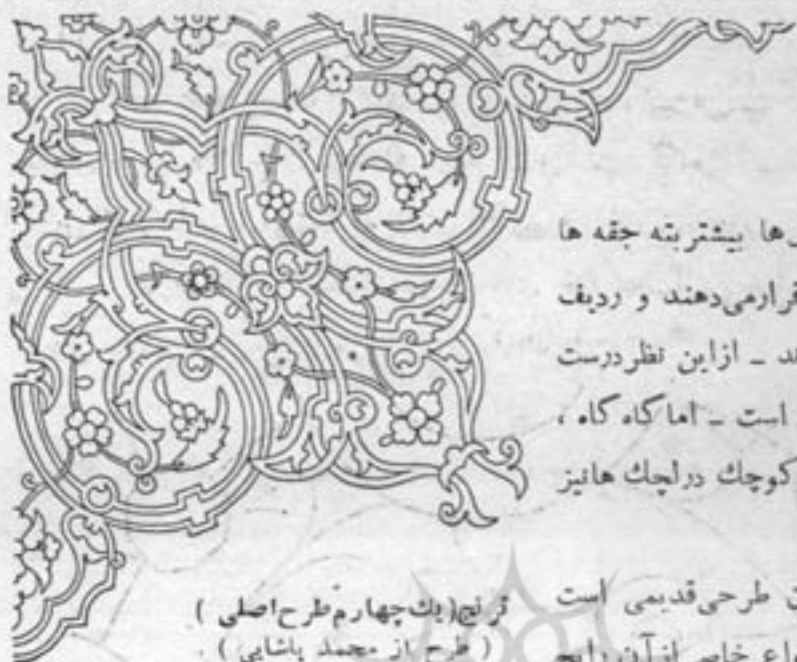

چند نمونه از بنه جقه‌های گوناگون

پژوهشگاه علوم انسانی
موسسه تخصصی هنرهای اسلامی

بعضی بته جقه‌ها با خطوط مستقیم طرح می‌شود ولی آنچه بیشتر معمول است دارای خطوط منحنی است .

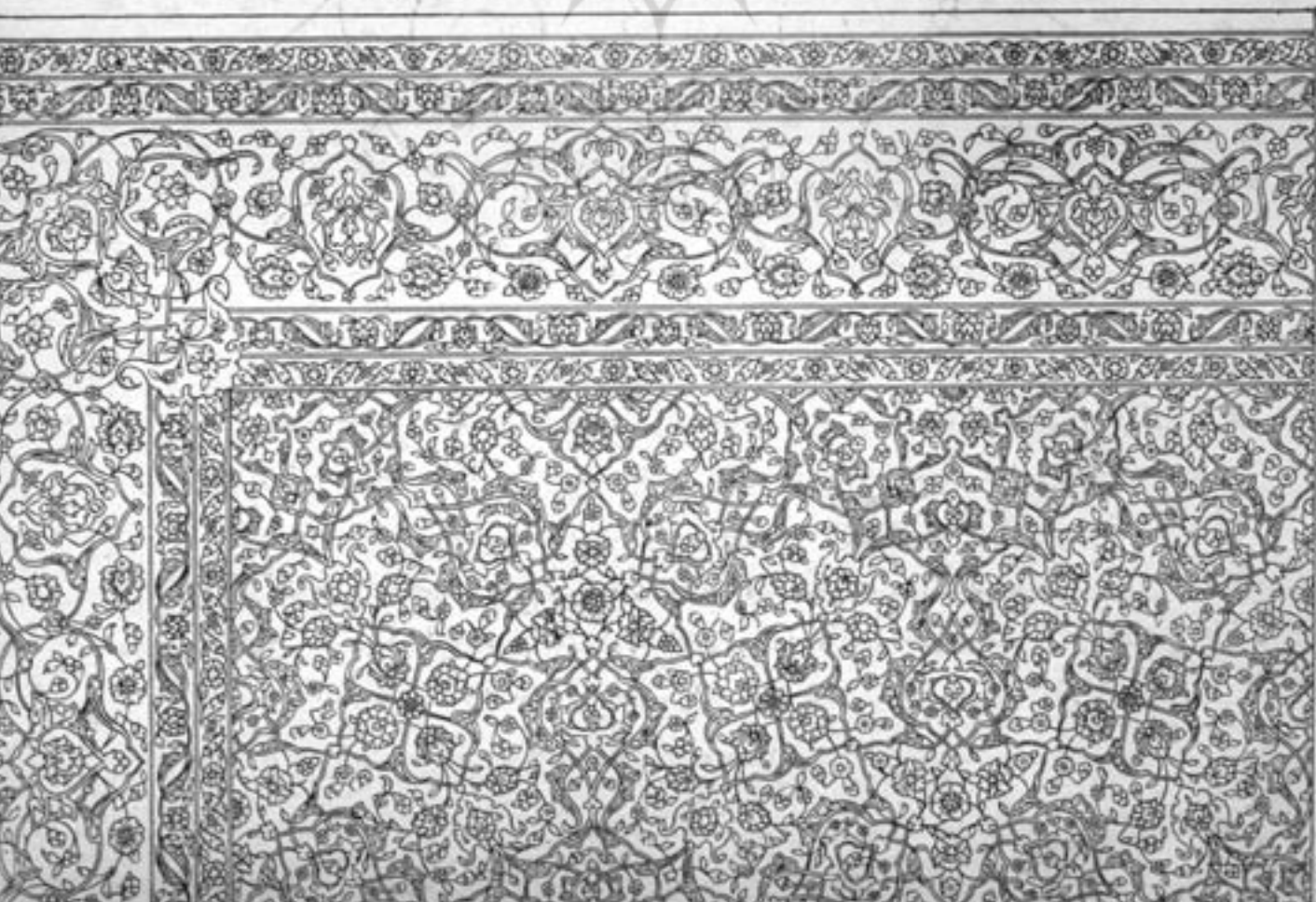

درقالی‌هاوشال‌ها بیشتر بته جقه‌ها را بطور منفرد کنار هم قرار می‌دهند و ردیف‌هایی به وجود می‌آورند - از این نظر درست مانند طرح «سروی» است - اما گاه گاه ، بیشتر درقالیچه‌های کوچک در لچک‌ها نیز بکار می‌برند .

بته جقه چون طرحی قدیمی است

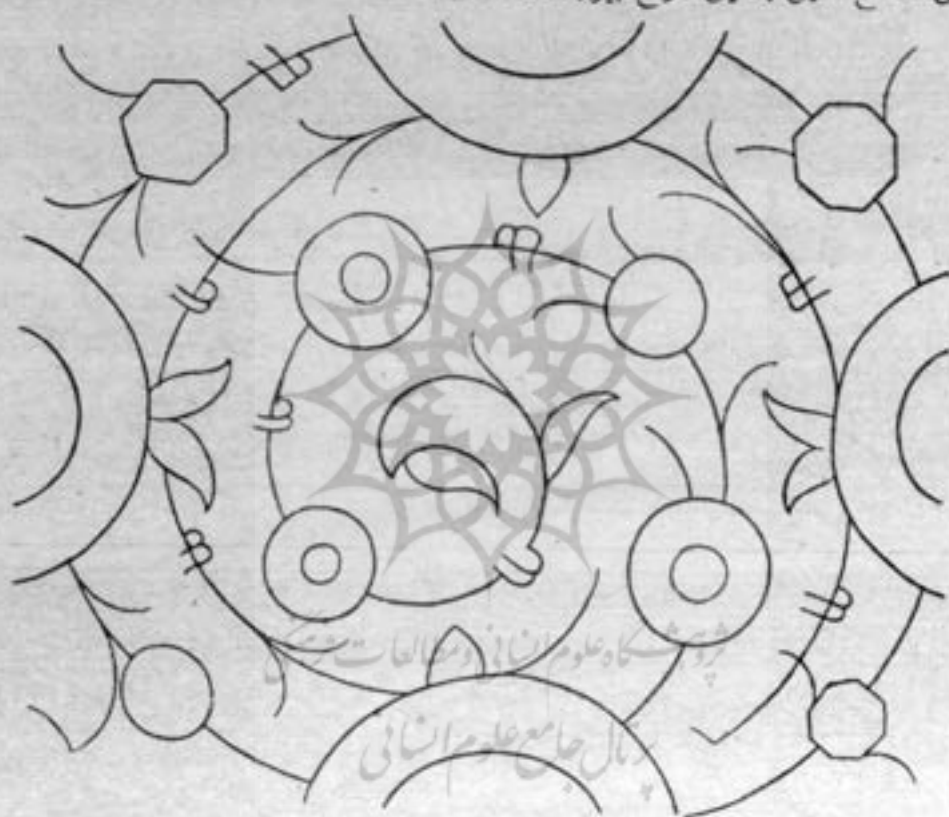
ترنج (یک چهارم طرح اصلی)
(طرح از محمد پاشایی)

در بعضی از ولایت‌ها انواع خاصی از آن رایج است که بنام آن ولایات خوانده می‌شود. معروف ترین بته جقه‌هایی که می‌توان نام برد عبارتند از : بته حاجی آباد - بته همدان - بته ساروق - بته نائین - بته کرمان - بته کاشان - بته شیراز - بته آذربایجان که هر کدام از این بته جقه‌ها انواع مختلف دارد اما طرح اصلی آنها غالباً یکی است .
ترنج بغدادی (طرح از طاهر زاده بهزاد)

بته‌جقه نیز مانند اسلیمی‌ها در اغلب هنرهای تزئینی بکار می‌رود مثلاً در ترمه دوزی (همانطور که گفته شد بنام بته ترمه هم خوانده می‌شود) قلمکار، زری باقی دوزی - قالی باقی، قلمزنی، مینیاتور تذهیب و کاشیکاری (در کاشیکاری بسیار نادر بکار رفته است) در تصاویری که از عهد صفویان باقی مانده است می‌بینم که تاج شاهان و نیم تاج بانوان مزین به طرح‌های بته‌جقه جواهر نشان است، گاهی کیره‌هایی بشکل بته جقه هم درین نقاشی‌ها دیده می‌شود که بانوان به کیسوان خود زده‌اند.

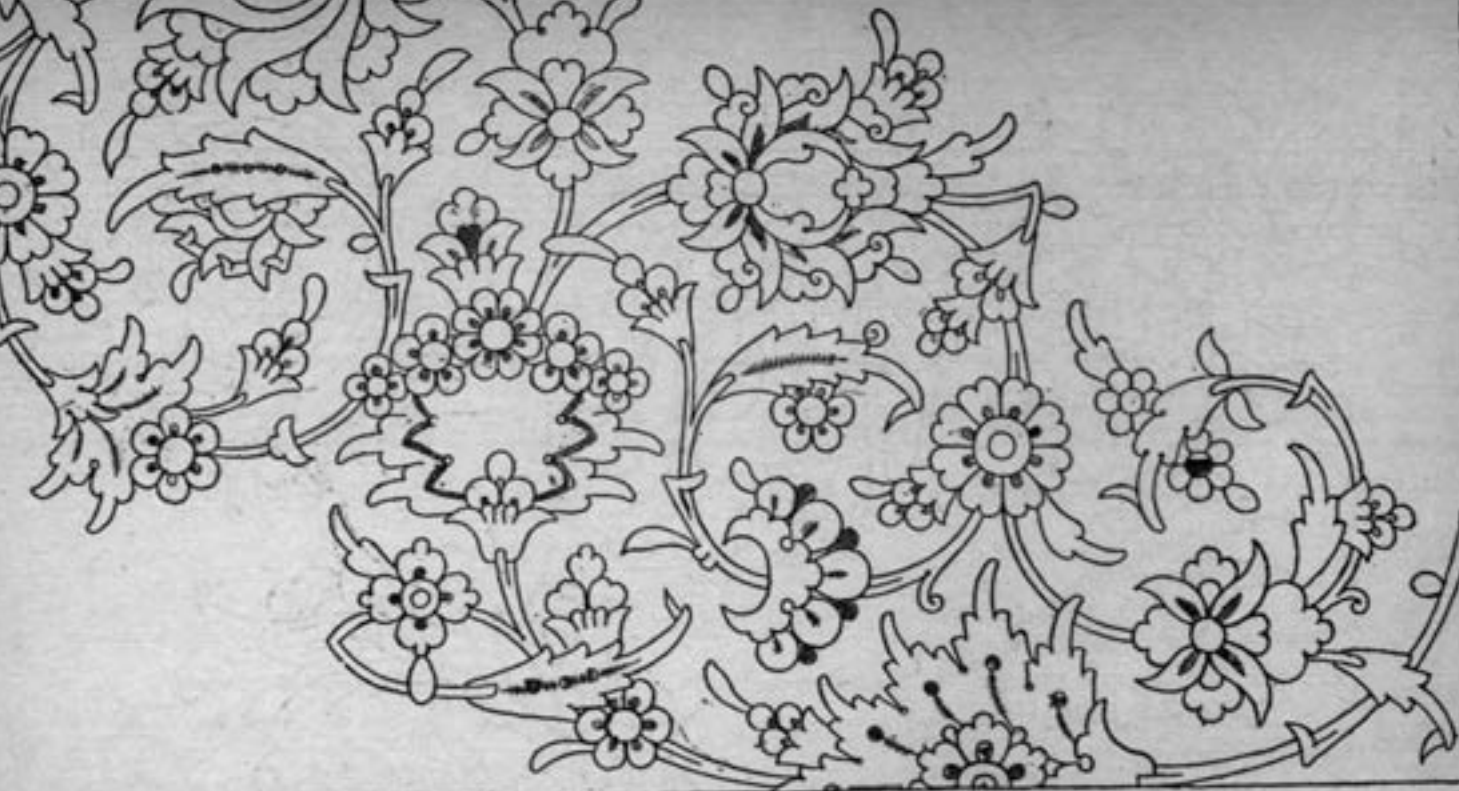
درین اواخر اروپائیان در بافته‌های خود سخت‌ازین طرح ایرانی استفاده کرده‌اند و حتی مشمع‌هایی با این طرح بیرون داده‌اند!

گردش ختایی (طرح از هادی اقدسیه)

ترنج

طرح بیضی شکل وسط قالی‌ها ترنج خوانده می‌شود. و سبب نام گذاری آن، شکل ظاهری این طرح است که چون ترنج می‌باشد. غالب ترنج‌ها با طرح‌های اسلیمی و گل و بوته‌های مختلف تزئین می‌شود. طرح یک‌چهارم ترنج در سه چهارم دیگر آن تکرار می‌گردد و گاه گاه همین یک‌چهارم ترنج وسط، در چهار گوشه قالی به صورت لچک بکار می‌رود. در طرح‌های دیگر قالی ترنج‌های کوچک نقش می‌شود که خود با وجود سادگی زیباست. پارهای اوقات از مکر کردن نقش ترنج در سراسر قالی نقشه ترنج بندی بوجود می‌آورند.

ختایی کامل (طرح از محمد پاشایی)

در حاشیه این قالی ها بعضی وقتها از همان ترینج وسط استفاده می کنند ولی غالباً طرح حاشیه مجزایی برای آن در نظر می گیرند .

ختایی

پس از ترینج بجاست که از ختایی صحبت داریم ، گروهی معتقدند که ختایی منسوب به شهر ختاست و این را دلیل آمدن هنر نقاشی از چین به ایران می شمارند ، ولی قالی بافان ختایی را بصورت ختایی می نویسند و می گویند که طرحی است زاده خطا و سهوا !
ختایی طرح تجرید یافته بونه گیاه کل دارست و بیش از طرح های دیگر قالی به طبیعت نزدیک می باشد . درین طرح نیز مانند اغلب طرح های قالی خط مستقیم کمتر وجود دارد و ساقه درختان و گیاهان نیز درین طرح با بیج و خم هایی موزون همراه است . این ساقه ها همانطور که در طبیعت وجود دارد در قسمتی کلفت تر و در طرف دیگر طرح نازکتر است ختایی دارای کلی اصلی است و این کل با رنگ ها و نقش هایی توأم است تا بطور بارز نمایان گردد ، بر کهای متعدد دیگر که بر شاخه های دیگر این طرح رسته است باید در اطراف کل اصلی قرار گیرند .

طرح ختایی در حقیقت برای پیوستن و موزون کردن طرح های دیگر ، در قالی بکار می رود و فضاهای خالی طرح کلی قالی را پر می کند . مفصلترین طرح ختایی در قالی بکار می رود و به سبب امکان های محدود فنی ، در کاشیکاری از طرح های ساده ختایی استفاده می شود . در تذهیب و گاه گاه در مینیاتور نیز این طرح بکار برده می شود .

در طرح ختایی دست نقاش بیش از طرح های دیگر آزاد است و در آن از گردش اسلیمی ها و گل های کونا کون می تواند استفاده کند . از زمان صفوی به بعد در ختایی ها از گل های شاه عباسی که در زیر بشرح آن ها خواهیم پرداخت بیش از هر کل دیگر استفاده شده است .

چند نمونه از گل‌های شاه عباسی

گل شاه عباسی

همانطور که گفته شد از زمان صفوی به بعد بیش از هر گل دیگر، گل های شاه عباسی در ختایی ها بکار رفته است و درین اواخر ختایی نمی توان بافت که خالی از گل شاه عباسی باشد. گاه گاه چنان در بکار بردن انواع گل های شاه عباسی در ختایی ها زیاده روی شده است که به سبب بسیاری نقش برجسته و بارز این گلها، طرح اصلی ختایی در نظر بیننده، جلوه نمی کند.

انواع گل های شاه عباسی بسیار است و اکنون چندتایی از آنها را نام می بریم: گل کرد - پیچک - پیچک گل کرد دار - برگی - گل برگی - سه برگی - اناری و برگی - برگی و اناری - سه گل درهم - دو گل درهم سه سر و ...

رایج ترین گل شاه عباسی که فوراً به خاطر هر طراح قالی می آید «اناری» است انواع این طرح بسیار است و با گلها و طرح های زیادی ترکیب می شود (مانند اناری و برگی) این طرح شکل تجرید یافته انار و گل انار است که بدست هنرمندان زمان شاه عباس بزرگ طرح شده است و در طول زمان تغییر یافته و به صورت تکامل یافته کنونی بدست ما رسیده است. با کمی دقت درین طرح نقش اصلی انار را باز می یابیم رنگ سرخ بیش از هر رنگ دیگر درین طرح بکار می رود.

پس از اناری طرح های مختلف پیچک است که آنها نیز با گل های مختلف ترکیب می شوند و تزیین های گوناگون می پذیرند طرح گل کرد نظیر پیچک است اما گل آن گرد و اغلب دارای پنج پر می باشد.

تمام این گلها را بنام گل های شاه عباسی و گاه گاه بنام «گل شاه صفی» می خوانند. اما مسلم آنست که این طرح های زیبا متعلق به زمان شاه عباس و بعد از اوست که کار طراحی قالی سخت رواج گرفته بود و طراحان این زمان بودند که قالی بافی ایران را چنان رونق بخشیدند که هنوز هم قالی بافان ریزه خوار خوان پر نعمت آنان هستند و متأسفانه کمتر کوششی در راه افزودن بدین خوان رنگین بکار می برند.

پایان

ح.ع